

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

ในการวิจัยครั้งนี้ได้มีการทบทวนวรรณกรรมและสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมา
กำหนดเป็นกรอบแนวคิดและแนวทางในการศึกษาดังนี้

1. แนวความคิดทางนิเวศวิทยา
2. แนวความคิดทางการผังเมือง
3. แนวความคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
4. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
5. สาระสำคัญของแผนแม่บทอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. 2544 - 2553)
6. กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

แนวความคิดทางนิเวศวิทยา

นิเวศวิทยาหรือ Ecology ตามความหมายของ Academic Press Dictionary of Science and Technology หมายถึง สาขาหนึ่งของวิทยาศาสตร์ชีวภาพ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นกับกลุ่มสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ

ในระบบนิเวศมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 2 ประเภท คือ องค์ประกอบทางกายภาพ (สิ่งที่ไม่มีชีวิต) และองค์ประกอบทางชีวภาพ (สิ่งที่มีชีวิต) องค์ประกอบทั้ง 2 ประเภทจะมีความสัมพันธ์กันในเรื่องของการถ่ายทอดพลังงานและการหมุนเวียนธาตุอาหารในระบบนิเวศ ถ้าไม่มีสิ่งแปลกปลอมจากภายนอกเข้าไปทำลายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 2 นี้แล้ว จะเกิดความสมดุลทางธรรมชาติ (Balance of Nature) ขึ้น แต่เมื่อใดที่กิจกรรมหรือสิ่งแปลกปลอมจากภายนอกเข้าไปเกี่ยวข้องหรือทำลายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเหล่านี้แล้ว จะทำให้ความสมดุลธรรมชาติเสียไป

ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศอันเป็นผลจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่เห็นได้โดยทั่วไป เช่น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทชายหาด ถึงแม้ว่าแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้จะมี ความสามารถรองรับทางสังคมได้สูง แต่การสร้างโรงแรม ร้านค้า ร้านอาหาร และสถานบริการ นานาชนิดมากเกินไปกว่าธรรมชาติจะรองรับได้ก็จะก่อให้เกิดมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม จึงอาจกล่าวได้ ว่าชายหาดที่ถูกพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงจะหาสภาพความเป็นธรรมชาติได้ยากมาก

นิเวศกับการท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ผูกพันกับสิ่งแวดล้อม หากสภาพแวดล้อมถูกทำลายทรุดโทรมลง เมื่อนั้นการท่องเที่ยวก็ไร้ความหมาย เพราะไม่ได้สร้างความรู้ความเพลิดเพลิน ความเจริญหูเจริญตาอีกต่อไป หากเข้าใจถึงปัญหาและความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศจะทำให้เกิดจิตสำนึกในการร่วมกันบำรุงรักษาให้สภาพแวดล้อมมีสภาพดีขึ้น และคงสภาพนานที่สุด เมื่อนักท่องเที่ยวไปท่องเที่ยวที่ใด โอกาสที่จะทำลายธรรมชาติย่อมจะน้อยลงไปด้วย

เพื่อให้การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวได้สนองความต้องการของมนุษย์อย่างมีประสิทธิภาพ และเพื่อให้การพัฒนามีผลต่อการเสื่อมสลายของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด แนวความคิดนิเวศวิทยาจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติดังนี้

1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติเพื่อทำให้เกิดความยั่งยืน ควรพิจารณาถึงสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

1.1 ความต้องการ (Desire) ของนักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เป็นผู้สูงอายุมักจะนิยมชมชอบการท่องเที่ยวชมศิลปวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในขณะที่นักท่องเที่ยวที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว นิยมเที่ยวชมความสวยของธรรมชาติ และมีแนวโน้มว่าการท่องเที่ยวชมธรรมชาติจะได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ การได้รับความต้องการของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่มจะทำให้ผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวทำงานได้ตรงกับกลุ่มเป้าหมายมากขึ้น

1.2 ความฉลาด (Ability) ในการให้บริการกับนักท่องเที่ยว การให้บริการท่องเที่ยวจะต้องมีการวางแผนที่ฉลาด เช่น การเก็บค่าธรรมเนียมในการเข้าชมหรือคิดค่าบริการต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมโดยไม่ถูกหรือแพงเกินไป จะสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวได้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน การเก็บค่าธรรมเนียมการเข้าชมหรือค่าบริการที่แพงและซับซ้อน เช่น การเก็บค่าผ่านประตูทุกครั้งที่ใช้บริการแต่ละประเภท การคิดค่าราคาอาหารที่แพงเกินควร จะทำให้นักท่องเที่ยวเปลี่ยนใจไปใช้บริการที่อื่นที่มีมาตรฐานเท่ากันแต่ราคาถูกกว่า

1.3 ความสะดวกในการเดินทางและการเข้าถึง (Mobility and Accessibility) ความสะดวกในการเดินทางและการเข้าถึงสถานที่ท่องเที่ยวมีความสำคัญมากต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวที่อยู่ไกลเกินไป หรือทางเข้าไปลำบากจะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความท้อแท้ที่จะเดินทางเข้าไปท่องเที่ยว ยกเว้นว่าสถานที่ท่องเที่ยวนั้นจะเป็นที่ที่หายากนักท่องเที่ยวกลุ่มพิเศษให้เดินทางไปเยือน เช่น กลุ่มที่ชอบท่องเที่ยวแบบผจญภัยในรูปแบบการพิชิตยอดเขาสูง การล่องแก่ง การผจญภัยในป่า เป็นต้น

1.4 ความสามารถในการรองรับของพื้นที่ (Carrying Capacity) การกำหนดขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในกระบวนการพัฒนา ทั้งนี้ เพราะหากปริมาณและสัดส่วนของสรรพสิ่งในสิ่งแวดล้อมไม่เป็นไปตามสัดส่วนที่เหมาะสมแล้ว สภาพแวดล้อมที่มาพึงประสงค์ก็จะเกิดขึ้น

หากความสามารถในการรองรับของสถานที่ท่องเที่ยวที่จะถูกพัฒนามีค่า จะทำให้การพัฒนาพื้นที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวมีความยากลำบาก ความสามารถในการรองรับของพื้นที่ท่องเที่ยวควรพิจารณาถึงหลัก 3 ประการ คือ

1) ความสามารถในการรองรับทางกายภาพ (Physical Carrying Capacity) หมายถึง ลักษณะหรือสภาพทางกายภาพของสถานที่ที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวตามความประสงค์ของเจ้าของสถานที่

2) ความสามารถที่จะได้รับได้ทางสังคม (Social Carrying Capacity) หมายถึง การยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในสังคม และความสามารถของประชาชนหรือชุมชนหรือชุมชนที่จะรักษาวรรณธรรมของท้องถิ่นเอาไว้ รวมถึงการมีสิทธิในการกำกับดูแล กำหนดทิศทางความเป็นไป ตลอดจนการควบคุมการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

3) ความสามารถในการรองรับทางนิเวศวิทยา (Ecological Carrying Capacity) หมายถึง ความสามารถของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่จะสามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

2. ปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเกิดประสิทธิผล การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจำเป็นต้องขอมอบสูญเสียความเป็นธรรมชาติบางส่วนไป เพื่อแลกกับสิ่งที่จะได้รับจากการพัฒนา กรณีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีทัศนียภาพตามธรรมชาติ จึงไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงผลกระทบต่อระบบนิเวศที่จะเกิดขึ้นได้ ความรุนแรงของผลกระทบต่อระบบนิเวศจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ลักษณะและขนาดของสถานที่ท่องเที่ยว จำนวนนักท่องเที่ยวที่มาใช้บริการ การวางแผนและการจัดการของผู้เป็นเจ้าของสถานที่ ดังนั้น แนวคิดทางนิเวศที่จะเอื้อให้เกิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพควรพิจารณาถึงดังต่อไปนี้

2.1 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ควรมีการวางแผนและการจัดการที่ดี เพื่อให้มีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติน้อยที่สุด และเป็นการรักษาคุณภาพ และเป็นการรักษาคุณค่าทางธรรมชาติไว้ด้วย

การวิเคราะห์ทำเล ทำให้ผู้เกี่ยวข้องทราบรายละเอียดเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมของประชาชน ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของสถานที่ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวว่าเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาหรือไม่ และยังทำให้ทราบถึงความต้องการของประชาชนที่จะเดินทางไป

ให้บริการ ถ้าศึกษาพบว่าทำเลไม่เอื้ออำนวยก็ไม่ควรพัฒนาขึ้นเป็นแหล่งท่องเที่ยว เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ความเป็นธรรมชาติไว้

การวิเคราะห์ที่ตั้ง เป็นการศึกษารายละเอียดเกี่ยวข้องกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวว่า มีความเหมาะสมที่จะทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามความประสงค์ของผู้เป็นเจ้าของสถานที่หรือไม่ การวิเคราะห์ที่ตั้งทำให้ผู้เกี่ยวข้องทราบว่าแหล่งน้ำ พลังงาน และทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็น มีพร้อมที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้หรือไม่ นอกจากนี้ผลการวิเคราะห์ที่ตั้งจะบอกให้ผู้เกี่ยวข้องทราบว่าควรมีการปรับปรุงพื้นที่อย่างไรบ้าง

2.2 การศึกษาความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ โดยเน้นที่องค์ประกอบของระบบนิเวศทางกายภาพ เช่น ดิน น้ำ ทางชีวภาพ เช่น พืช สัตว์ป่า ในฐานะที่ทำให้เกิดการถ่ายทอดพลังงานและการหมุนเวียนธาตุอาหาร ควรให้ความสำคัญต่อการเกิดของพืชและสัตว์ชนิดต่าง ๆ ในพื้นที่ เพราะพืชและสัตว์ป่าเหล่านี้จะเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวมากขึ้น

2.3 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวควรเน้นการใช้ประโยชน์มากกว่าทำลาย ในขณะที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติบางส่วนไป ก็ควรมีการพัฒนาและการอนุรักษ์ทรัพยากรบางส่วนไว้ด้วยการก่อสร้างอาคารหรือสถานที่ให้บริการและสาธารณูปโภค ควรสร้างบริเวณพื้นที่ว่างเปล่า เส้นทางคมนาคมและสายไฟฟ้าควรสร้างให้สั้นที่สุดและผ่านไปในพื้นที่ที่ไม่ทำลายความสวยงามตามธรรมชาติ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวควรอยู่ใกล้กับเส้นทางคมนาคมให้มากที่สุด เพื่อไม่ให้นักท่องเที่ยวจำนวนมากเข้าไปทำลายความเป็นธรรมชาติในบริเวณนั้น

2.4 นำหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เน้นการนำทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมดสิ้นหรือสามารถเกิดขึ้นมาทดแทนใหม่ได้มาใช้เกิดประโยชน์ โดยมีการอนุรักษ์ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดสิ้นไปเอาไว้ และในขณะเดียวกันก็มีการสร้างเสริมทรัพยากรที่ถูกใช้ไปแล้วเพิ่มเติมขึ้นมาด้วย

2.5 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวควรเน้นการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และฟื้นฟูสภาพพื้นที่ที่เสื่อมโทรม การใช้พื้นที่ลักษณะนี้จะได้นำพื้นที่ท่องเที่ยวที่เคยเป็นแหล่งเสื่อมโทรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น การสร้างศูนย์บริการนักท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ซึ่งแต่เดิมพื้นที่บริเวณนั้นเคยเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมมาก่อน

2.6 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติจะต้องไม่ถูกล้ำเข้าไปในเขตป่าที่สมบูรณ์ ที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและเขตหวงห้ามของทางราชการ โดยเด็ดขาด เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่สงวนไว้เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมในแง่ของการอนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ

2.7 พลังงานที่ใช้ในแหล่งท่องเที่ยว ควรได้ประโยชน์จากพลังงานธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติหรือให้มีการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติน้อยที่สุด เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการใช้แรงงานและเกิดการสูญเสียพลังงานน้อยที่สุด ถ้าสถานที่ท่องเที่ยวสามารถพัฒนาพลังงานจากดวงอาทิตย์ พลังงานจากลมมาใช้จะเป็นผลดีต่อระบบนิเวศ โดยทรัพยากรต่าง ๆ ในพื้นที่จะไม่ถูกทำลายและสภาพแวดล้อมก็ไม่เกิดปัญหามลพิษ

2.8 การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ควรให้ความสำคัญกับปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม นักท่องเที่ยวที่ใช้บริการของโรงแรมที่พักต่าง ๆ ล้วนต้องการความสะดวกสบาย ได้สัมผัสบรรยากาศที่สงบเงียบ เพื่อการพักผ่อน การให้บริการของสถานประกอบการก็ควรคำนึงถึงสุขภาพกายและจิตใจของนักท่องเที่ยวด้วย หลีกเลี่ยงการจัดกิจกรรมที่จะก่อให้เกิดมลพิษทางเสียง มลพิษทางทัศนียภาพ มูลฝอยและของเสียอันตราย หากเกิดปัญหาเหล่านี้ขึ้นควรรีบหาทางกำจัดและป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเหล่านี้

นอกจากนี้การมีจำนวนนักท่องเที่ยวเข้าไปใช้บริการในแหล่งท่องเที่ยวมากเกินไปจะทำให้คนในพื้นที่เกิดความรู้สึกอึดอัด ก่อให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และปัญหาทางสังคม นักท่องเที่ยวเองก็จะเกิดความไม่ประทับใจ ดังนั้น จึงควรมีการควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยวไม่ให้เข้าไปในพื้นที่มากเกินไปด้วย

แนวความคิดทางการผังเมือง

การผังเมือง เป็นวิชาการด้านการวางแผนที่ใช้สำหรับการพัฒนาเมือง (Urban Development) ซึ่งเป็นการจัดทำแผนและผังสำหรับเป็นแนวทางในการพัฒนาเมืองให้เป็นอย่างมีระบบ (ไม่ใช่เพียงแค่มีระเบียบ) ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ซึ่งจะครอบคลุมทั้งทางด้านการวางแผนการก่อสร้าง การวางผังเมือง และการวางแผนการใช้ที่ดิน โดยคำนึงถึงปัจจัยในด้านสภาพพื้นที่ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างบูรณาการ ภายใต้แนวทางการจัดการที่เหมาะสม โดยมีจุดมุ่งหมายให้ประชาชนในเมืองเกิดคุณภาพชีวิตที่ดี

ในประเทศไทยมักเรียก Urban Planning ว่าเป็น “การวางผังเมือง” ทำให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้ว่า เป็นเพียงการจัดทำผังเมืองกายภาพด้านสาธารณูปโภคและการใช้ที่ดินเท่านั้น ซึ่งยังเป็นการเข้าใจความหมายที่แคบเกินไป ดังนั้นความสำคัญของ “การวางผังเมือง” จึงควรครอบคลุมไปถึงการเตรียมการรองรับและการจัดการปัญหาของเมืองที่เกิดจากนโยบาย มาตรการ กฎหมายและการจัดการที่เหมาะสม หรือที่เรียกกันว่า “การจัดการเมือง” (Urban Management) โดยมุ่งหวังให้ประชาชนในเมืองสามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม เมืองเป็นที่อยู่ของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งส่งผลให้การดำเนินนโยบายทางการเมืองไปมีผลกระทบต่อกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ทำให้ยากต่อการดำเนินการอย่างแข็ง โดยเฉพาะในเมืองใหญ่ ๆ ที่มีคนอยู่มาก ดังนั้น การผังเมืองนับว่าเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยศิลปะด้านการจัดการอย่างมาก นอกเหนือจากศาสตร์แห่งการวางแผน

สรุปว่าการวางผังเมืองเป็นเครื่องมือที่คืออย่างหนึ่งในการวางแผนและการวางผังเมืองที่กำลังเจริญเติบโตและใช้สำหรับการพัฒนาเมือง เป็นเครื่องมือที่ดีสำหรับการขึ้นและสร้างเงื่อนไขสำหรับการพัฒนาเมืองให้เกิดขึ้นอย่างมีระบบและใช้ในการแก้ปัญหาของเมือง รวมถึงการกำจัดและลดปัญหาทางสังคม งานด้านผังเมืองเป็นงานที่จะนำไปสู่การจัดระเบียบเมืองให้เกิดความสวยงาม การพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องพยายามนำแนวความคิดไปสู่การปฏิบัติจริง และอาจขยายเครือข่ายงานผังเมืองให้สู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ให้มากขึ้น ด้วยการเพิ่มบุคลากรสาขาผังเมืองและสถาปัตยกรรมเข้าไปดูแลประสานงาน ช่วยส่งเสริมความรู้ความเข้าใจให้แก่คนในชุมชนอย่างจริงจังเกี่ยวกับเรื่องของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ให้เกิดประโยชน์ในระยะยาวต่อเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ในปัจจุบันผังเมืองมีความสำคัญต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมมากกว่าในอดีต เพราะเมืองสมัยใหม่มีขนาดใหญ่และซับซ้อน มีการใช้เทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันที่ทันสมัยขึ้น ผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในเมืองจึงต้องมีพื้นฐานความรู้ที่หลากหลายผสมผสานศาสตร์ต่าง ๆ มากขึ้น

1. การดำเนินการด้านการผังเมือง การดำเนินการด้านการผังเมืองครอบคลุมงานด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การบริหารจัดการ ฯลฯ อีกทั้งยังหมายรวมถึงการนำแผนสู่การปฏิบัติอย่างเหมาะสม การผังเมืองเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมได้ปรากฏอยู่ในผังเมืองต่าง ๆ ดังนี้

1.1 แผนพัฒนาหรือกลยุทธ์ศาสตร์ (Development or Strategic Plan) เป็นแผนที่กำหนดเป้าหมายทิศทางและแนวการพัฒนาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปัจจัยหลาย ๆ อย่าง เป็นแผนที่มีการกำหนดแนวทางกว้าง ๆ เช่น แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร แผนพัฒนาสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานท้องถิ่นต่าง ๆ

1.2 แผนการใช้ที่ดิน (Land Use Plan) เป็นแผนที่กำหนดแนวทางการใช้ที่ดิน แนวการพัฒนาสาธารณูปโภคและลักษณะทางกายภาพเพื่อใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังเป็นแนวสำหรับการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของเมือง โดยการกำหนดความหนาแน่นของประชากรผ่านข้อกำหนดทางกายภาพของอาคารและสภาพแวดล้อมของชุมชนอย่างสอดคล้องกับการพัฒนาสาธารณูปโภค สาธารณูปการ นอกจากนี้ยังเป็นการจัดเตรียมโครงสร้างพื้นฐานการขยาย

เมือง โดยพิจารณาให้สอดคล้องหรือมีการเสนอแนะเพื่อปรับปรุงแก้ไขผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ

1.3 แผนพัฒนาโครงการเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม (Infrastructure and Environmental Plans) เป็นแผนสำหรับพัฒนาโครงการด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ มักเป็นแผนสนับสนุนการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และแผนสำหรับการสร้างคุณค่าต่อคุณภาพชีวิต เช่น การอนุรักษ์คลอง การปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชน การพัฒนาศูนย์กลางชุมชน

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการให้แผนงานต่าง ๆ ของการผังเมืองบรรลุผลสำเร็จได้ ต้องอาศัยมาตรการในการบริหาร 4 ประการ ดังนี้

(1) มาตรการด้านกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติ กฎกระทรวง และเทศบัญญัติ ที่เกี่ยวข้อง

(2) มาตรการด้านองค์กรบริหาร เช่น การประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน ที่รับผิดชอบ และองค์กรในชุมชน

(3) มาตรการด้านงบประมาณ เช่น งบประมาณที่ได้รับโดยตรงจากรัฐ และจากการส่งเสริมให้ภาคเอกชนร่วมลงทุน

(4) มาตรการด้านเวลา เช่น การจัดช่วงระยะเวลาการพัฒนา (Development Phasing) ที่เป็นจริงและสอดคล้องกับมาตรการด้านต่าง ๆ

2. บทบาทของการผังเมือง การผังเมือง เป็นส่วนที่สำคัญส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศและสังคม ที่ผ่านมาการผังเมืองถูกมองว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดทำแผนสาธารณูปโภค และแผนการใช้ที่ดินเพียงเท่านั้น แต่ความจริงแล้วงานด้านผังเมืองได้สอดแทรกอยู่ในงานหลายส่วนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนการพัฒนา ตลอดจนหน่วยงานบริการและปกครอง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ซึ่งการผังเมืองจะเข้าไปแสดงบทบาทในการวางแผนและพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น

2.1 การอนุรักษ์เมืองและพื้นที่ประวัติศาสตร์ การผังเมืองจะศึกษาถึงความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่ประวัติศาสตร์กับสภาพชุมชนและการใช้ที่ดินเมืองนั้น ๆ เพื่อส่งเสริมความมีคุณค่าของสถานที่อนุรักษ์และพื้นที่ประวัติศาสตร์ ตลอดจนการจัดระบบเมืองให้สัมพันธ์กับพื้นที่อนุรักษ์อย่างเหมาะสม

2.2 การจราจรหรือการขนส่ง การผังเมืองเกี่ยวข้องกับกระบวนการกำหนดเส้นทางของถนน ระบบขนส่งที่เหมาะสมกับการขยายตัวของชุมชน และการพัฒนาเมืองโบราณ

2.3 การพัฒนาที่อยู่อาศัย การผังเมืองได้เสนอแนะพื้นที่สำหรับการตั้งถิ่นฐานที่เหมาะสม ตลอดจนการวางระบบสาธารณูปโภคและผังชุมชนของชุมชนขนาดใหญ่เพื่อให้เกิดชุมชนที่น่าอยู่

2.4 การจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม การผังเมืองจะศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของเมือง เสนอแนะแนวนโยบาย มาตรการ และแนวทางในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม

2.5 การท่องเที่ยว การผังเมืองจะเข้าไปศึกษาและวางแผนพื้นที่ท่องเที่ยว โดยทำการกำหนดบทบาทและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาต่าง ๆ รวมถึงการกำหนดแนวความคิดเบื้องต้นสำหรับการออกแบบทางสถาปัตยกรรม

3. ปัจจัยเพื่อให้บรรลุความสำเร็จของการวางผังเมือง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการวางผังเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ ควรพิจารณาถึงสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

3.1 การกำหนดขอบเขตพื้นที่บริการนักท่องเที่ยว (Tourist Zone) เพื่อพัฒนาให้เป็นที่ตั้งของสิ่งอำนวยความสะดวกและกิจกรรมต่าง ๆ สำหรับนักท่องเที่ยว

1) สาเหตุที่ต้องมีกำหนดพื้นที่ดังกล่าวเนื่องจาก

(1) ทรัพยากรสำหรับการพัฒนามีอยู่จำกัด เพื่อให้เป็นผลดีจึงควรเลือกพื้นที่ที่มีศักยภาพมาพัฒนา

(2) เพื่อให้เกิดความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวที่มีเวลาจำกัดจะได้ไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทาง

(3) สถานที่บริการหรือกิจกรรมบางอย่างสำหรับนักท่องเที่ยว เช่น บาร์ ในคัลลัส อบอบนวด คาราโอเกะ ถ้าปล่อยให้เกิดขึ้นโดยไม่มีทิศทางหรือไม่มีการควบคุม อาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญกับประชาชนในท้องถิ่นได้

2) การกำหนดขอบเขตพื้นที่บริการนักท่องเที่ยวควรพิจารณาถึงสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

(1) เลือกพื้นที่ที่ครอบคลุมหรือใกล้เคียงสถานที่ท่องเที่ยว เช่น อาคารสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรม ชายทะเล แหล่งน้ำต่าง ๆ

(2) เลือกพื้นที่ที่ครอบคลุมหรือใกล้เคียงย่านธุรกิจการค้าของเมือง โดยเฉพาะบริเวณที่มีธุรกิจการค้าประเภทที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เช่น โรงแรม ร้านค้า ร้านอาหารของที่ระลึก และสถานเริงรมย์ต่าง ๆ

(3) เลือกพื้นที่ที่กว้างขวางหรือมีความเป็นไปได้สำหรับการขยายตัวของสิ่งบริการสำหรับนักท่องเที่ยว

(4) เลือกพื้นที่ที่มองเห็นทิวทัศน์สวยงามมีสภาพแวดล้อมดี และน่าจะนำมาเป็นพื้นที่สำหรับการพักผ่อน

(5) เลือกพื้นที่ที่มองเห็นปลอดภัยจากภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น พายุ น้ำท่วม น้ำดินพังทลาย

3.2 การกำหนดพื้นที่โล่งว่าง (Open Space) ในพื้นที่บริการนักท่องเที่ยว

1) สาเหตุที่ต้องการกำหนดพื้นที่โล่งว่างในพื้นที่บริการนักท่องเที่ยว เนื่องจาก

(1) ปัจจุบันเมืองท่องเที่ยวส่วนใหญ่ยังขาดพื้นที่สำหรับการจัดงานเทศกาลประจำปี จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้การจัดงานไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร และยังสร้างความเดือดร้อนรำคาญให้กับนักท่องเที่ยว เช่น ไม่มีพื้นที่จอดรถ ไม่มีพื้นที่นั่งพักผ่อน

(2) ธุรกิจโรงแรม ร้านอาหารจะสร้างอาคารในพื้นที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงาม ซึ่งพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ส่วนบุคคล ห้ามคนทั่วไปเข้า ผู้มิใช่ลูกค้าจึงไม่สามารถเข้าไปชมภูมิทัศน์หรือธรรมชาติในบริเวณนั้นได้

(3) การมีพื้นที่โล่งว่างในเมืองทำให้เมืองมีโอกาสที่จะปรับปรุงให้เป็นพื้นที่นันทนาการ เป็นสวนสาธารณะ สวนหย่อม พื้นที่ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ

2) แนวคิดสำหรับการกำหนดพื้นที่โล่งว่างของเมืองโดยเฉพาะพื้นที่บริการนักท่องเที่ยว ควรพิจารณาถึงสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

(1) เป็นพื้นที่ที่มีขอบเขตกว้างขวางพอสมควร สามารถใช้เป็นสถานที่จัดงานในเทศกาลต่าง ๆ ได้

(2) เป็นพื้นที่ที่อยู่ในตำแหน่งที่มองเห็นภูมิทัศน์ที่สวยงาม

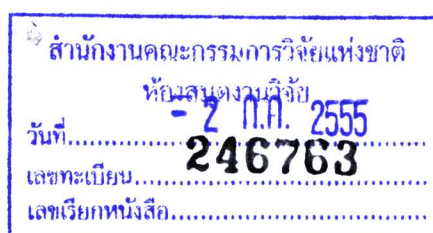
(3) เป็นพื้นที่โดยรอบหรือข้างเคียงกลุ่มอาคารสถานที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ สถาปัตยกรรม

(4) เป็นพื้นที่ที่มีการเข้าถึงได้สะดวก รวมทั้งสามารถติดต่อกับสิ่งบริการที่จำเป็นอื่น ๆ ได้สะดวก

3) แนวคิดสำหรับการพัฒนาพื้นที่โล่งว่างในเมือง มีดังนี้

(1) พื้นที่โล่งว่างสำหรับใช้เป็นที่จัดงานในเทศกาลสำคัญ ๆ ในแต่ละเมืองควรมีอย่างน้อย 1 แห่ง และควรได้รับการออกแบบให้เป็นพื้นที่โล่งว่างเอนกประสงค์ คือ ในยามปกติอาจเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของเมือง เช่น เป็นสนามกีฬา สวนสาธารณะ สนามเด็กเล่น และเมื่อถึงช่วงของงานเทศกาลสามารถดัดแปลงเป็นสถานที่จัดงานได้

(2) จัดให้มีถนนโดยรอบพื้นที่และมีถนนเชื่อมต่อกับสิ่งอื่น ๆ ของเมืองได้หลายทาง ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเข้าออก

(3) ปลุกต้นไม้โดยรอบเพื่อแสดงขอบเขต และก่อให้เกิดความร่มรื่น พื้นที่บางส่วนอาจเป็นสนามหญ้า บางส่วนอาจเป็นกลุ่มไม้ยืนต้น ไม้ดอกไม้ประดับ บางส่วนปูพื้นด้วยวัสดุอื่น ๆ เพื่อความสวยงามเหมาะสมในการใช้งาน

(4) จัดให้มีสิ่งบริการที่จำเป็น เช่น ที่จอดรถ ห้องสุขา รวมทั้งมีการวางแผนสำหรับสิ่งบริการต่าง ๆ ในช่วงจัดงาน

(5) จัดให้มีอาคารสิ่งก่อสร้างในที่โล่งว่างดังกล่าว ซึ่งควรพิจารณาอย่างรอบคอบ อย่าให้อยู่ในตำแหน่งที่เกะกะต่อการจัดงานเทศกาลต่าง ๆ

(6) ส่วนอื่น ๆ ของเมืองควรมีสวนสาธารณะ สวนหย่อม ศาลานั่งพัก มีการปลุกต้นไม้ ไม้ดอกไม้ประดับตามเกาะกลางถนน ริมนถนน มีป้ายแสดงทางเข้าสถานที่ท่องเที่ยว และป้ายแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวและห้องสุขาสำหรับบริการนักท่องเที่ยว

(7) เพื่อให้พื้นที่โล่งว่างในเมืองเพิ่มขึ้นควรพิจารณาออกกฎหมายควบคุมรูปร่างลักษณะอาคารสิ่งก่อสร้างที่จะเกิดขึ้นใหม่

3.3 การกำหนดถนนสายหลักของเมือง

1) พื้นที่ที่กำหนดให้เป็นเขตบริการนักท่องเที่ยว ควรกำหนดให้เป็นถนนสายหลักของเมือง ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นเส้นทางสำหรับขนานการแห่ในเทศกาลต่าง ๆ โดยพิจารณาจาก

(1) ความสำคัญของเส้นทาง เช่น ถนนสายนั้นอาจเป็นกำแพงเมืองโบราณ หรือเป็นถนนแกนที่มุ่งเข้าสู่วัดสำคัญ หรือพระราชวัง หรือถนนที่ผ่านเข้าไปในกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมของเมืองหรือเป็นถนนที่มุ่งเข้าสู่สถานที่จัดงานสำคัญของเมือง

(2) เป็นถนนที่มีขนาดพื้นที่ผิวนถนนกว้างขวางหรือมีแนวโน้มที่จะขยายได้

2) แนวคิดที่จะพัฒนาถนนสายหลักของเมือง คือ การวางโครงการสำหรับขยายขนาดถนนในอนาคตให้มีความกว้างเท่ากับ 4 ช่องจราจร โดยเฉพาะทางเท้าริมสองฟากถนนจะต้องมีความกว้างเป็นพิเศษ เพราะเป็นถนนที่จะมีผู้ใช้ทางเท้ามากทั้งในยามปกติและโดยเฉพาะในช่วงเทศกาลต่าง ๆ

4. การปรับปรุงให้เมืองสวยงาม การปรับปรุงพื้นที่บริการนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะบนถนนสายหลักและพื้นที่ 2 ฟากถนนมีแนวคิดดังนี้

1) ความสะอาด ความสวยงามจะเริ่มจากความสะอาด ควรณรงค์ทำความสะอาดเก็บกวาดมูลฝอยในพื้นที่สาธารณะ และขอความร่วมมือผู้ที่อาศัยริม 2 ฟากถนน ทำความสะอาดในบริเวณที่ครอบครอง รวมทั้งการตัดหญ้า ตัดแต่งต้นไม้ ซ่อมแซมอาคารสิ่งก่อสร้างที่ชำรุด ทาสีใหม่ รวมทั้งการปลุกต้นไม้ ไม้ดอกไม้ประดับเพิ่มเติม

2) การปรับปรุงถนนและทางเท้า การขยายถนนและทางเท้าจะเป็นโครงการระยะยาว สำหรับโครงการระยะสั้นคือ การซ่อมแซมพื้นที่ผิวถนนและทางเท้า ป้ายชื่อถนนควรมีทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ มีป้ายแสดงสถานที่ท่องเที่ยวและสิ่งบริการต่าง ๆ ไว้ในตำแหน่งที่เหมาะสม มีภาชนะรองรับมูลฝอย สายไฟฟ้า สายโทรศัพท์บนถนนสายหลักควรนำไปไว้ในท่อใต้ทางเท้า เพื่อความสวยงามและไม่เกะกะขบวนแสบ ควรปลูกต้นไม้เพิ่ม เสาไฟฟ้าริมถนนควรได้รับการ ออกแบบให้สวยงาม มีที่สำหรับติดธงในโอกาสต่าง ๆ มีที่สำหรับแขวนกระถางดอกไม้ ซึ่งหาก ได้รับการออกแบบที่ดีจะทำให้บ้านเมืองเกิดความสวยงาม

3) รูปร่างลักษณะอาคารสิ่งก่อสร้างในเมืองที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม รูปร่างลักษณะภายนอกของอาคารสิ่งก่อสร้างจะมีส่วนสำคัญมากในด้านการเพิ่มความสวยงามแก่พื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่บริการนักท่องเที่ยวควรจะได้รับการควบคุมดูแลรูปร่าง ลักษณะสิ่งก่อสร้างที่จะเกิดขึ้นใหม่ หรือได้รับการดัดแปลงให้แสดงออกถึงเอกลักษณ์ทางศิลปะ สถาปัตยกรรมของท้องถิ่น ซึ่งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องควรได้รับการศึกษาและการวางรูปแบบและ แนวทางการออกแบบ ไว้สำหรับให้สถาปนิกนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป

แนวคิดที่ทำเมืองให้สวยงาม การปรับปรุงสิ่งก่อสร้างควรสอดคล้องกลมกลืนกับ ศิลปวัฒนธรรมของเมือง ซึ่งแต่ละเมืองจะมีความแตกต่างกันในด้านความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ พืชพรรณและผลผลิตต่าง ๆ ลักษณะ ประชากร และลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม การลอกเลียนแบบศิลปะของแต่ละเมืองไปใช้นอกจาก ทำให้เมืองขาดความสวยงามแล้วยังขาดความเป็นเอกลักษณ์ด้วย

แนวความคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมาจากภาษาอังกฤษคำว่า “Ecotourism” ซึ่งเป็นคำผสมกันระหว่าง คำว่า Ecology กับ Tourism นอกจากนี้ยังมีคำที่ใช้แทนกันได้ เช่น Nature Tourism, Biotourism, Green Tourism, Environmentally Responsible Tourism และ Ecologically - friendly Tourism ซึ่งคำนิยามเหล่านี้บ่งบอกให้ทราบว่าเป็นการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน สำหรับภาษาไทยได้บัญญัติไว้ หลายความหมาย เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ นิเวศสัญจร และ ในท้ายสุดราชบัณฑิตยสถานได้บัญญัติศัพท์ว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” และให้ใช้เป็นภาษาราชการ

ออลคอก และคณะ (Allcock et al., 1994) แห่งสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติ และทรัพยากรธรรมชาติ (IUCN) เป็นบุคคลแรกที่ให้คำนิยามของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า “เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปยังแหล่งธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์

เพื่อชื่นชม ศึกษาเรียนรู้ และเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ พืชพรรณ และสัตว์ป่า ตลอดจนลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในแหล่งธรรมชาตินั้น”

ครรรชนี เอ็มพันธุ์ (2537) ผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในแถบลาตินอเมริกาและหมู่เกาะแคริบเบียน ได้ให้คำนิยามว่า “เป็นการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ที่เอื้อประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ อันเนื่องมาจากการมีรายได้สำหรับการดูแลรักษาพื้นที่ การสร้างงานให้ชุมชนหรือท้องถิ่น และการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม”

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (The Ecotourism Society, 1993) เป็นองค์กรเอกชนซึ่งมีบทบาทด้านการวางแผน และเผยแพร่ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้ให้คำนิยามไว้ในช่วงแรกว่า “เป็นการเดินทางไปเยือนแหล่งธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้ถึงวัฒนธรรม และเรื่องราวของธรรมชาติด้วยความระมัดระวังไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือทำลายคุณค่าของระบบนิเวศ และในขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจจากการอนุรักษ์ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในท้องถิ่น”

ต่อมาคำนิยามดังกล่าวของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (The Ecotourism Society) ได้รับการปรับปรุงโดย (Devid, 1993) เพื่อให้สั้นลงและสมบูรณ์มากขึ้น คือ “เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติ ซึ่งมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นดีขึ้น”

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ศูนย์วิจัยป่าไม้ (2541) ได้สรุปความหมายจากคำนิยามต่าง ๆ เหล่านี้ได้ว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การเดินทางไปเยือนแหล่งธรรมชาติที่เอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้ธรรมชาติ วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ด้วยความระมัดระวังไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือทำลายระบบนิเวศ ในขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจที่ส่งผลดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเกิดประโยชน์ต่อประชาชนในท้องถิ่น”

ศูนย์วิจัยป่าไม้ได้สรุปว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวซึ่งแตกต่างไปจากการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ๆ ดังนี้

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะมุ่งเน้นที่คุณค่าของธรรมชาติ หรือวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นมากกว่าการเสริมแต่งสภาพธรรมชาติ หรือการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว

2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติระบบนิเวศ และวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ไม่ทำลายและไม่ทำให้สิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติเสื่อมโทรม

3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เน้นให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัส เรียนรู้ หรือได้รับประสบการณ์ จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติโดยตรง ซึ่งนอกจากจะสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยวแล้ว ยังมีส่วนช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

4. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะให้ประโยชน์กลับคืนสู่ธรรมชาติและ การอนุรักษ์ธรรมชาติ ในขณะเดียวกันก็เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม

วิวัฒนาการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

เซบาลอส - ลาสกูเรน (Ceballos - Lascurain, 1996) ได้อธิบายว่า การท่องเที่ยวทางธรรมชาติมีมานานแล้ว เช่น อริสโตเติล ได้ใช้เวลาช่วงหนึ่งเดินทางไปยังเกาะ Lesbos ซึ่งอยู่ใน Aegean Sea เพื่อศึกษาสัตว์ทะเล ยุคต่อมามาร์โค โปโลเดินทางไปสำรวจดินแดนใหม่ทางตะวันออก เช่นเดียวกับเจมส์ คุก และชาร์ล คาร์วินก็เดินทางไปยังดินแดนที่ห่างไกลเพื่อสำรวจแผ่นดินใหม่ ศึกษาสภาพภูมิประเทศ สิ่งมีชีวิต และวัฒนธรรมต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม นักเดินทางในสมัยก่อนค่อนข้างมีพลังและมีความตั้งใจเหนือคนธรรมดา เพราะการเดินทางต้องไปด้วยตัวเองด้วยความยากลำบาก การท่องเที่ยวทางธรรมชาติกว่าจะพัฒนาขึ้นมาอย่างจริงจังก็เริ่มต้นในศตวรรษที่ 19 ซึ่งการขนส่งมวลชนได้ก้าวหน้าไปมากแล้ว

การท่องเที่ยวทางธรรมชาติในศตวรรษที่ 19 ส่วนใหญ่จะไปชมทิวทัศน์ที่มีภาพสวยงาม ในสถานที่ต่าง ๆ ในระยะนี้ได้มีการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติขึ้นมาบ้างแล้ว แต่ผู้บริหารในสมัยนี้ จะเน้นการป้องกันรักษาสภาพแวดล้อมธรรมชาติ มากกว่าการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก สำหรับนักท่องเที่ยว

ในกลางศตวรรษที่ 20 ทุกคนในโลกมีโอกาสเดินทางได้สะดวก เนื่องจากการพัฒนาการสื่อสารและการขนส่ง ได้ช่วยให้ประชาชนทุกมุมโลกสามารถเดินทางไปยังดินแดนที่อยู่ห่างไกล ซึ่งในอดีตนักท่องเที่ยวธรรมดาจะไปไม่ถึง

การนำเที่ยวที่จัดขึ้นเป็นครั้งแรก เริ่มขึ้นในศตวรรษที่ 20 เช่น ในทวีปยุโรปจะมีบริการนำเที่ยวไปยังปราสาทราชวัง โบสถ์วิหาร พิพิธภัณฑ์ สวนสาธารณะ ป่าเขา รวมทั้งแหล่งอาหาร การกินที่มีชื่อเสียง เหล่านี้เป็นจุดท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมเป็นอันมาก

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของโลกได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว ขณะที่ปริมาณนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น แต่ภาพพจน์ของการท่องเที่ยวกลับเสื่อมทรามลง ในศตวรรษที่ 1950 และ 1960 ชาวอเมริกันที่ไปท่องเที่ยวต่างแดนมักถูกขนานนามว่า “นักท่องเที่ยวที่น่ารัง (ugly tourists)” เนื่องจากถูกมองว่าประพฤติตนไม่เหมาะสม และในศตวรรษที่ 1970 ชาวเยอรมันก็ถูกขนานนามว่าเป็นนักท่องเที่ยวที่น่ารัง จากประชาชนของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและแอฟริกาตะวันออก ปรากฏการณ์นักท่องเที่ยวที่น่ารังนี้มีสาเหตุจากรูปร่างหน้าตา แต่เกิดจาก

ความรู้สึกของเจ้าของบ้านที่ถูกบุกรุกจากคนแปลกหน้า แม้แต่คนในประเทศเดียวกันถ้าเป็นคนต่างกลุ่มหรือต่างเผ่าก็ทำให้เกิดความรู้สึกในทำนองเดียวกัน ปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นปกติธรรมดาของการท่องเที่ยวแบบทั่วไป (mass tourism) ซึ่งมีการพัฒนาถึงอำนาจความสะดวกที่มากเกินไปจนทำลายสภาพแวดล้อม รวมถึงผลกระทบอื่น ๆ ที่ทำให้เสียหายต่อเศรษฐกิจและวัฒนธรรมท้องถิ่น ถ้าหากการท่องเที่ยวมีลักษณะเช่นนี้ก็ย่อมมีแต่ผลเสีย

การท่องเที่ยวแบบทั่วไปขยายตัวมากในศตวรรษที่ 20 แต่ก็มียุคท่องเที่ยวประเภทอื่น ๆ เกิดขึ้นด้วยแต่ยังมีปริมาณค่อนข้างน้อย ในศตวรรษที่ 1960 ประชาชนมีความห่วงใยต่อสภาพแวดล้อมมากขึ้น โดยเฉพาะในประเทศอุตสาหกรรมได้มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลประกาศจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์เพื่อรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติเอาไว้ และสำหรับประชาชนที่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับป่าไม้หรือชนบทที่พิศหรือสัตว์ที่หายากจนใกล้จะสูญพันธุ์ด้วยตนเอง จะให้การสนับสนุนในเรื่องนี้ค่อนข้างมาก ทำให้การจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์ในประเทศอุตสาหกรรมเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว

การรักษาพื้นที่อนุรักษ์ได้อย่างถาวรนั้นจะต้องอาศัยคนที่มีความตั้งใจ และรู้คุณค่าของทรัพยากรเหล่านี้มาสนับสนุน เพราะคนที่มีความสนใจธรรมชาติและการท่องเที่ยว แต่ถ้าขาดจิตสำนึกก็อาจนำไปสู่ปัญหาจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรมากเกินไป (overuse) ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม เป็นการกระทำทำให้การท่องเที่ยวลดลง โดยสรุปแล้วการท่องเที่ยวทำลายธรรมชาติจะไม่ใช่วิธีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแท้จริงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ใช้ป้องกันสิ่งแวดล้อม

จากเหตุผลที่ได้นำเสนอมาทั้งหมดข้างต้นพอสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเกิดขึ้นมาจากองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1. นักอนุรักษ์มีความห่วงใยต่อแหล่งท่องเที่ยวที่มีคนเข้าไปใช้ประโยชน์มากขึ้น
2. นักท่องเที่ยวมีความสนใจต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นมากขึ้น
3. นักท่องเที่ยวมีความรู้ในปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น
4. นักท่องเที่ยวต้องการได้รับทั้งประสบการณ์และความรู้
5. นักท่องเที่ยวรู้จักแหล่งท่องเที่ยวใหม่ ๆ โดยผ่านสื่อต่าง ๆ มากขึ้น
6. ประชาชนมีความรู้ รายได้ และเวลามากขึ้น

ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะเน้นที่เนื้อหาสาระ โดยจะทำให้ให้นักท่องเที่ยวได้รับทั้งความรู้และประสบการณ์ตามที่นักท่องเที่ยวคาดหวังไว้ ในปัจจุบันผู้ประกอบการมีความรู้ ความเข้าใจในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศดีพอสมควร การที่จะรักษาลาดส่วนนี้ไว้ได้จะต้องขึ้นกับข้อมูลที่มีคุณภาพ

ซึ่งจะช่วยให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ และประสบการณ์อย่างน่าประทับใจ ดังนั้น ผู้ประกอบการจะต้องสร้างความเชื่อถือในแง่บริการอย่างสม่ำเสมอ

เนื้อหาสาระของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างมีคุณภาพ จะต้องมีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การโฆษณาเพื่อเรียกลูกค้าจึงไม่ควรใช้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไปปะปนกับการท่องเที่ยวประเภทอื่น ๆ มิฉะนั้นความเชื่อถือจะหมดไปในไม่ช้า การใช้คำว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” จะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและจะต้องมีกิจกรรมที่เป็นบริการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพด้วย

นอกจากนี้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังมีลักษณะอื่น ๆ อีก เช่น

1. มักเป็นธุรกิจขนาดเล็ก ที่ตั้งขึ้นในกลุ่มผู้สนใจในด้านอนุรักษ์หรือผู้สนใจในด้านการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ
- 2.⁶ เป็นธุรกิจน้องใหม่ที่อยู่ในระยะเริ่มต้น คนในชนบทยังจัดการได้ไม่ดีเท่ากับการท่องเที่ยวแบบทั่วไป (mass tourism)
3. เป็นธุรกิจที่เน้นกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ การตลาดจะต้องอาศัยเครือข่ายและหนังสือแนะนำเที่ยวช่วยโฆษณาให้
4. เป็นธุรกิจที่ต้องอาศัยแรงงาน ความรู้และความเชี่ยวชาญเป็นหลัก
5. ผลกระทบคือโลกกว้างของธรรมชาติ

องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

อลคอก และคณะ (Allcock et al., 1994) ได้สรุปไว้ในเอกสาร National Ecotourism Strategy ของออสเตรเลีย ว่าองค์ประกอบสำคัญ (key elements) ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีอยู่ 4 ประการ

1. **สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ** การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ ซึ่งมีจุดเด่นที่น่าสนใจหลากหลาย เช่น ทิวทัศน์ ป่าภูผา การอนุรักษ์ทางธรณีวิทยา พรรณไม้ พรรณพืช สัตว์ป่า ปะการัง รวมทั้งอากาศที่เย็นสบาย ดังนั้น การวางแผน การพัฒนา และการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงเน้นที่การป้องกันและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ที่เป็นธรรมชาติจำนวนมากจะมีคุณค่าทางวัฒนธรรมรวมอยู่ด้วย เช่น วัฒนธรรมของคนท้องถิ่น เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และ โบราณคดี เป็นต้น แม้ว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะเน้นที่คุณค่าทางธรรมชาติ แต่ในความเป็นจริงเราไม่สามารถแบ่งแยกคุณค่าทางธรรมชาติและวัฒนธรรมออกจากกันได้ การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในพื้นที่ธรรมชาติจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนั้น “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” จึงครอบคลุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทั้งที่เป็นธรรมชาติและวัฒนธรรม

2. ความยั่งยืนด้านระบบนิเวศและวัฒนธรรม กิจกรรมท่องเที่ยวที่ทำลายสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและไม่ก่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนท้องถิ่น และไม่ถือว่าเป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ดังนั้น จะต้องจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เกิดผลกระทบเสียน้อยที่สุด แต่ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องสร้างโอกาสให้นักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการทางธุรกิจมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว เช่น นักท่องเที่ยวที่มีส่วนช่วยในการติดตามผลงานวิจัยช่วยฟื้นฟูสภาพธรรมชาติหรือบริจาคเงินเพื่อป้องกันรักษาพื้นที่อนุรักษ์

การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ หลายประการ ถ้ามีผลกระทบเสียน้อยพื้นที่ที่มากจนเกินขีดความสามารถที่จะรับได้ หรือมีการเปลี่ยนแปลงสภาพของสิ่งแวดล้อมจนหมดศักยภาพของการท่องเที่ยวแล้ว โอกาสที่จะพัฒนาให้เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศก็หมดไป แต่การพัฒนาต่าง ๆ เราสามารถป้องกันมิให้เกิดผลกระทบเสียน้อยสิ่งแวดล้อมได้ โดยเน้นการออกแบบสิ่งก่อสร้างและระบบกำจัดของเสียที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติและเกิดผลกระทบน้อยที่สุด

3. การศึกษาและการสื่อความหมาย การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการมาสัมผัสและเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ดังนั้น ผู้ประกอบการจะต้องเข้าใจมักคุเทศก์ที่มีความรู้ความสามารถมาบริการนักท่องเที่ยว และนอกจากนี้ควรให้ข้อมูลต่าง ๆ แก่นักท่องเที่ยวและทั้งก่อนและระหว่างการเดินทางด้วย

ระดับและประเภทของการบริการให้ความรู้ขึ้นอยู่กับความสนใจและความต้องการของนักท่องเที่ยว เทคนิคการให้ความรู้และสื่อความหมาย มีทั้งการใช้บุคคลและการใช้สื่อในเรื่องราวที่ควรสื่อความหมายให้นักท่องเที่ยว ได้แก่ ธรรมชาติ วัฒนธรรม วิถีชีวิต รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร และทัศนคติของชุมชนท้องถิ่นนั้น

4. การให้ผลประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่นและภูมิภาคต่าง ๆ ผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะต้องกระจายสู่ชุมชนท้องถิ่น และธุรกิจท่องเที่ยวในชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ประโยชน์ที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับมีหลายประการ เช่น การจ้างมักคุเทศก์ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การขายสินค้า การให้บริการสิ่งอำนวยความสะดวก การขนส่ง และการเป็นลูกจ้างในเขตอนุรักษ์ ประโยชน์ดังกล่าวจะต้องเห็นได้ชัดเจน เมื่อเปรียบเทียบกับผลกระทบที่มีต่อท้องถิ่นที่อาจมีบ้างเพียงเล็กน้อยซึ่งสามารถแก้ไขได้

โดยทั่วไป การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะให้ประโยชน์ในแง่การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากร รวมทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงเป็นวิธีการที่เกิดผลในแง่บวกแก่แหล่งท่องเที่ยว

สรุปแล้วองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีดังนี้

- 1) เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ
- 2) เป็นการท่องเที่ยวที่เกิดผลกระทบน้อย
- 3) เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้
- 4) เป็นการท่องเที่ยวที่ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม
- 5) เป็นการท่องเที่ยวที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์
- 6) เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ประโยชน์ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร

ประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

หลิว (Liu, 1994) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นดีกว่าการท่องเที่ยวแบบทั่วไปซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ (mass tourism) เนื่องจาก

1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้แนวทางพัฒนาที่ยั่งยืน และยืดหยุ่นกว่า
2. ใช้แรงงานและเงินทุนของท้องถิ่นได้มากกว่า
3. สามารถเปลี่ยนอาชีพเดิม ซึ่งมีผลกระทบต่อการรักษาการท่องเที่ยว
4. สามารถป้องกันความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและแก้ไขมลภาวะ

ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็นเครื่องมือแก้ไขผลกระทบต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากการทำมาหากินของราษฎร โดยเปลี่ยนจากอาชีพดั้งเดิมมาให้บริการนักท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเน้นการส่งเสริมเศรษฐกิจแก่ราษฎรในท้องถิ่นโดยให้มีรายได้จากการท่องเที่ยวแทนการเก็บหาทรัพยากรซึ่งมีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวโดยตรง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงไม่ใช้กับพื้นที่ธรรมชาติทั่วไป แต่จะเน้นเฉพาะพื้นที่ที่ต้องการแก้ปัญหาด้านอนุรักษ์อันเกิดจากราษฎรในบริเวณนั้น

นอกจากนี้ หลิว (Liu, 1994) ยังได้กล่าวถึงประโยชน์ต่าง ๆ ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ดังนี้

1. สามารถใช้สิ่งอำนวยความสะดวกและปัจจัยทางสังคมของท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม โดยที่นักท่องเที่ยวสามารถใช้บริการที่พักแรมและบริการอาหารของท้องถิ่น รวมทั้งร่วมกิจกรรมกับราษฎรในพื้นที่นั้น
2. เป็นกิจกรรมที่ใช้แรงงานเป็นหลัก และช่วยให้เกิดการจ้างงานโดยคนท้องถิ่นเป็นเจ้าของกิจการ เป็นผู้ผลิตงานฝีมือ เป็นผู้บริการ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับนักท่องเที่ยว
3. สามารถป้องกันคุณค่าทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ต้องการความหรูหราหรือความสะดวกสบายมากนัก แต่ต้องการได้รับประสบการณ์จากการเรียนรู้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตมากกว่า

4. รายได้จากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สามารถนำมาใช้เพื่อป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่นั้นได้ เช่น ใช้เงินรายได้จากค่าธรรมเนียมและค่าบริการเพื่อฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และรักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

5. สามารถให้ความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนทั่วไปเกี่ยวกับความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม เนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนวิถีการยังชีพของคนท้องถิ่น ซึ่งมีผลกระทบเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอาจส่งผลให้พืชหรือสัตว์บางชนิดสูญพันธุ์ได้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงช่วยให้เกิดทางเลือกในการทำมาหากินที่ไม่ก่อผลกระทบ ขณะเดียวกันยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เหมือนเดิมหรือดีกว่าเดิม

6. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศช่วยให้เกิดโครงการศึกษาวิจัย เนื่องจากสามารถป้องกันรักษาสภาพธรรมชาติไว้ได้อย่างสมบูรณ์ มีความสงบ และมีสิ่งอำนวยความสะดวกไว้บริการ ซึ่งเหมาะสำหรับนักวิจัยจะเข้าไปศึกษาค้นคว้า นอกจากนี้บริการสื่อความหมายแก่นักท่องเที่ยวเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการศึกษาเพื่อนำข้อมูลไปบรรยายให้นักท่องเที่ยว

โดยสรุป การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือหลักการในการสร้างความสมดุลระหว่างการท่องเที่ยว การอนุรักษ์และวัฒนธรรม แต่จะนำหลักการของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ไปใช้กับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติทั้งหมดไม่ได้ ควรเริ่มต้นในพื้นที่ขนาดเล็กแล้วดำเนินการอย่างจริงจัง โดยยึดหลักการและเน้นเฉพาะกลุ่มที่รักธรรมชาติเท่านั้น สิ่งสำคัญควรเริ่มต้นในพื้นที่ซึ่งมีปัญหา ก่อนโดยใช้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเข้าไปแก้ไขปัญหาระบบ

หลักการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากลักษณะสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สามารถที่สรุปแนวความคิดพื้นฐานหรือหลักการที่ควรพิจารณาในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ 5 ประการ (ศูนย์วิจัยป่าไม้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541) ดังนี้

1. การจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติและท้องถิ่นเดิม

จุดขายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นกับสภาพธรรมชาติและเอกลักษณ์ของพื้นที่ และนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (ecotourism) มักเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจที่จะศึกษาเรียนรู้ และแสวงหาประสบการณ์จากธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น นิยมที่จะเดินทางไปยังแหล่งธรรมชาติที่ยากลำบากต่อการเดินทางและทำท่าย และมักไม่สนใจกับความสะดวกสบาย แต่ให้ความสำคัญกับการบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวกประเภทที่ให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก ดังนั้น การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกจึงเน้นเฉพาะสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่จำเป็นต่อการประกอบกิจกรรมเท่านั้น การออกแบบต้องการความละเอียดอ่อนในเชิงสถาปัตยกรรม ที่สะท้อนความเป็นธรรมชาติ และเอกลักษณ์ของพื้นที่มากกว่าแนวคิดสร้างสรรค์ที่

เป็นของสถานปณิกเอง ซึ่งโดยภาพรวมแล้วจะเป็นการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขนาดเล็ก (small scale) ที่กลมกลืนกับธรรมชาติ และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด (low impact)

2. การจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนต้องมองการจัดการการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบคือ

(1) การจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้รองรับการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน ภายใต้ขีดความสามารถในการรองรับได้ของพื้นที่หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงกายภาพ และเชิงนิเวศวิทยา โดยไม่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

(2) การจัดการด้านการตลาดอย่างยั่งยืนโดยให้มีจำนวนนักท่องเที่ยวที่เหมาะสมและรักษาระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อทรัพยากรท่องเที่ยวและ การบริการ

(3) การจัดการด้านการบริการ ทั้งการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การบริการสิ่งอำนวยความสะดวก ตลอดจนการสื่อความหมายธรรมชาติ

(4) ความยั่งยืนในการสร้างรายได้แก่ชุมชนท้องถิ่น

3. การให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หากธรรมชาติและระบบนิเวศได้รับความกระทบกระเทือนจากการใช้ประโยชน์ โอกาสที่ธรรมชาติและระบบนิเวศเหล่านั้นจะเสื่อมโทรมลง หรือถูกทำลายให้ด้อยค่าลงไปก็สูง ดังนั้น การให้ความรู้และการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความจำเป็นในการป้องกันรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และสร้างจิตสำนึกที่ดีในการประกอบกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมให้แก่นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือน จึงเป็นสิ่งที่จะต้องดำเนินการ นอกจากนี้กลุ่มเป้าหมายในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ยังรวมไปถึงกลุ่มบุคคลอื่น ๆ เช่น ราษฎรท้องถิ่น มัคคุเทศก์และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่ดูแลรับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยว

การสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์สามารถทำได้หลายรูปแบบ แต่สำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมักจะเน้นไปที่การจัดทำโปรแกรมสื่อความหมาย การจัดให้มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการให้บริการข้อมูล และความรู้แก่นักท่องเที่ยว จัดให้มีเอกสารสิ่งพิมพ์ที่จำเป็นต่อการศึกษาเรียนรู้ จัดให้มีนิทรรศการ/แผ่นป้ายบรรยายตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ จัดให้มีเส้นทางเดินเท้าหรือเส้นทางเดินป่าที่ให้ประสบการณ์ในการเรียนรู้ธรรมชาติที่หลากหลายแก่ผู้มาเยือน รวมทั้งการฝึกอบรมมัคคุเทศก์ และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยว ให้สามารถชี้แนะและอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและนิเวศวิทยาของสิ่งต่าง ๆ ที่นักท่องเที่ยวพบเห็น

4. การเสริมสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยว

นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศมักเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีความปรารถนาและแรงจูงใจที่จะศึกษาเรียนรู้ และแสวงหาประสบการณ์จากธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น นิยมที่จะเดินทางไปยังแหล่งธรรมชาติที่ยากลำบากและท้าทายความสามารถ และมักไม่สนใจกับความสะดวกสบาย กลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงต้องการการบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวกประเภทที่ให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมากกว่า ดังนั้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงควรต้องพิจารณาถึงการจัดให้มีบริการสื่อความหมายธรรมชาติเพื่อให้ได้รับข้อมูลข่าวสาร และความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งในระดับกว้างและระดับลึก เพิ่มพูนประสบการณ์ และความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกันกับการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

5. การยอมรับและการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

การได้รับการยอมรับจากชุมชนท้องถิ่น สำหรับการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน นับเป็นสิ่งสำคัญและเป็นเรื่องที่มีความจำเป็น ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้งหรือการต่อต้านจากชุมชน ชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ภายในและรอบ ๆ แหล่งท่องเที่ยวควรได้รับการพิจารณาให้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการส่งเสริมและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะในระยะยาวการท่องเที่ยวจะมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนท้องถิ่นมากกว่ากิจกรรมอื่น ๆ ที่มีผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปแบบต่าง ๆ จะช่วยให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ช่วยปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นให้ดีขึ้นในระยะยาว ผลต่อเนื่องที่ตามมา คือ ประชาชนในท้องถิ่นได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยส่งเสริมเรื่องการอนุรักษ์ที่มีความสำคัญต่อสังคมส่วนรวมอีกทางหนึ่ง

สำหรับรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีความเป็นไปได้ ได้แก่ การลงทุนเกี่ยวกับการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขนาดเล็กที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมต่ำ (low scale - low impact tourism development) การเป็นมัคคุเทศก์ (nature guides) การนำสินค้าที่เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมาขายแก่นักท่องเที่ยว และการจ้างงานในส่วนบริการอื่น ๆ เป็นต้น

เนื่องจากท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ดังนั้นจึงสามารถนำแนวทางจัดการของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนมาประยุกต์ใช้ได้ ซึ่ง (Eber อ้างถึงในสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540) ได้กล่าวถึงแนวทางการจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนไว้ดังนี้

1) ใช้ทรัพยากรอย่างพอคิ ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมซึ่งเป็นแนวทางทำธุรกิจระยะยาว

2) ลดการบริโภคที่เกินความจำเป็นและลดของเสีย จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อมในระยะยาว และเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยว

3) รักษาและส่งเสริมให้เกิดความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมซึ่งมีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาว และช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

4) ประสานการพัฒนาการท่องเที่ยวให้อยู่ในกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาท้องถิ่น และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะช่วยขยายศักยภาพของการท่องเที่ยวในระยะยาว

5) สนับสนุนเศรษฐกิจท้องถิ่น โดยพิจารณากำหนดราคาและบริการที่เหมาะสม ขณะเดียวกันก็ให้รักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลาย

6) ให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน การจัดการ และการบริการ ซึ่งช่วยให้คนท้องถิ่นมีรายได้ และช่วยยกระดับการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพสูงขึ้นด้วย

7) ให้มีการปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างผู้ประกอบการ ประชาชนในท้องถิ่น องค์กรต่าง ๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะได้ทำงานไปในทิศทางเดียวกัน

8) ทำการฝึกอบรมบุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ โดยสอดคล้องแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะช่วยยกระดับของการบริการให้มีคุณภาพสูงขึ้น

9) ให้ทำการตลาดการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบ เช่น จัดเตรียมเอกสารอย่างพร้อมมูล ซึ่งจะช่วยให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้ เข้าใจ และเคารพต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว และยังเป็นการช่วยยกระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว

10) ทำการศึกษาวิจัย และติดตามผลการตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีความจำเป็นต่อการแก้ปัญหาและเพิ่มผลประโยชน์แก่แหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งนักท่องเที่ยวและผู้ลงทุน

โดยสรุป กิจกรรมการท่องเที่ยวจะต้องสามารถดำรงอยู่ได้ มีนักท่องเที่ยวมาใช้บริการอย่างสม่ำเสมอ กิจกรรมมีกำไร และทรัพยากรยังคงน่าสนใจโดยไม่เสื่อมคลาย แม้จะต้องทำการปรับปรุงการบริการอยู่เสมอ แต่ไม่ควรให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ สังคม และ

วัฒนธรรม หรือถ้าจะมีผลกระทบบ้างควรให้เกิดขึ้นน้อยที่สุด เพราะการจัดการแบบยั่งยืนเท่านั้นที่จะสามารถคงความยั่งยืนของการท่องเที่ยวไว้ได้

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

เดร็ค (Drake, 1991) ได้ให้คำนิยามของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ไว้ว่า “เป็น ความสามารถของชุมชนท้องถิ่น ที่ทำให้เกิดสิ่งที่ต้องการจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ”

เคอร์เนีย (Cernea cited in Drake, 1991) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นการให้โอกาสแก่ประชาชนไปมีส่วนร่วมในโครงการต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งหมายถึง การให้อำนาจแก่ประชาชนเพื่อใช้ความสามารถของตนเองในการจัดการทรัพยากรการวางแผนและควบคุมโครงการต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อพวกเขาเอง”

ศาสตราจารย์นายแพทย์วันชัย วัฒนศัพท์ (อ้างถึงใน บริษัท เทสโก้ จำกัด, 2545) ให้คำนิยามไว้ว่า “เป็นกระบวนการที่นำเอาความห่วงกังวลของสาธารณชน ความต้องการ คำนิยามผนวกเข้าไปกับการดำเนินการตัดสินใจของรัฐ กระบวนการการมีส่วนร่วมของสาธารณชน จึงเป็นสื่อสองทางด้วยมีจุดหมายเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจที่ดีกว่า”

จากคำนิยามที่ได้นำเสนอมาทั้งหมดสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น คือ กระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการอย่างเหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและดำเนินการปรับปรุงโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย

เป็นที่ยอมรับกันว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นมาตรการที่สามารถช่วยปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนได้ แต่ขณะเดียวกันก็อาจก่อปัญหาได้เช่นเดียวกัน เช่น ทำความเสื่อมโทรมให้แก่ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม เกิดผลกระทบต่อวัฒนธรรม และก่อความทุกข์ยากให้แก่คนท้องถิ่น (Ceballos - Lascurain, 1996) ปัญหาประการแรกเกิดจากรัฐบาลที่ไม่มีนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างจริงจัง และมีอีกประการหนึ่งเกิดจากการที่ การท่องเที่ยวมักได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานหรือบุคคลภายนอกที่ไม่สนองนโยบายท้องถิ่น และผลประโยชน์มักจะตกแก่หน่วยงานหรือบุคคลภายนอกเหล่านั้น

แนวคิดในการแก้ปัญหาดังกล่าวเริ่มจาก The World Conservation Strategy 1980 ที่ได้นั้นถึงความสำคัญในการผสมผสานการจัดการพื้นที่อนุรักษ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจให้กับชุมชนท้องถิ่น และใน World Congress on National Parks ใน ค.ศ. 1982 บรรดานักอนุรักษ์และหัวหน้า

อุทยานแห่งชาติเป็นจำนวนมากมีความเห็นพ้องกันว่า ในการจัดการพื้นที่อนุรักษ์จำเป็นต้องให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม และที่ประชุมได้ขอให้ประเทศต่าง ๆ เพิ่มความช่วยเหลือแก่ชุมชนที่อยู่โดยรอบเขตอนุรักษ์ในแง่การศึกษา การแบ่งรายได้ การวางแผน รวมทั้งการใช้ประโยชน์ทรัพยากร และการพัฒนาที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของพื้นที่อนุรักษ์นั้น

พอล (Paul cited in Drake, 1991) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนจากธนาคารโลกได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ระดับ คือ

1. การแบ่งปันข้อมูล ระดับนี้ประชาชนจะมีบทบาทในการให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องแก่ทีมวางแผนโครงการ
2. การปรึกษา ประชาชนมิได้เป็นเพียงผู้รับรู้อย่างเดียว แต่จะต้องให้การปรึกษาในประเด็นสำคัญในบางขั้นตอน หรือทุกขั้นตอนของโครงการ
3. การตัดสินใจ ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการวางแผนโครงการต่าง ๆ รวมทั้งการปฏิบัติตามแผน
4. การริเริ่มดำเนินการ เป็นระดับของการมีส่วนร่วมที่มีความเข้มข้นที่สุด คือ ประชาชนจะเป็นผู้ผลักดันให้เกิดปฏิบัติการตามแผน

ข้อดีและข้อเสียของการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น

1. ข้อดี

ข้อดีของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นมีหลายประการ ซึ่ง พอล (Paul cited in Drake, 1991) ได้สรุปไว้ดังนี้

- 1) เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของโครงการ โดยวิธีการปรึกษาหารือกับประชาชนในช่วงการวางแผนโครงการ หรือให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน
- 2) เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของโครงการ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น เพื่อให้เกิดความมั่นใจได้ว่าโครงการจะบรรลุตามวัตถุประสงค์ทุกประการ และผลประโยชน์จะไปสู่กลุ่มเป้าหมาย
- 3) เป็นการให้ความรู้แก่ผู้รับผลประโยชน์จากโครงการการพัฒนา โดยให้โอกาสเข้าไปร่วมวางแผน และปฏิบัติตามแผนของโครงการ
- 4) เพิ่มอำนาจให้แก่องค์กรท้องถิ่นในการดูแลรักษาทรัพยากร และในการตัดสินใจต่าง ๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร ซึ่งหมายความว่า ราษฎรจะได้รับผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรด้วย
- 5) ประชาชนจะมีส่วนร่วมช่วยสนับสนุนโครงการ โดยใช้แรงงาน ทรัพย์ หรือการดูแลรักษาหลังจากที่มีความเข้าใจ และเกิดข้อตกลงเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมแล้ว

2. ข้อเสีย

การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นมิใช่ยาครอบจักรวาล (panacea) ที่สามารถรักษาได้ทุกโรคกอดคาร์ค และ คอตเตอร์ (Goddard & Cotter cited in Drake, 1991) ได้สรุปข้อเสียของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นไว้ ดังนี้

- 1) จะต้องเพิ่มบุคลากรและงบประมาณเพื่อดำเนินการเรื่องนี้โดยเฉพาะ ผลที่ตามมาคือมักจะมีแรงกดดันจากชุมชนเพื่อให้เปิดบริการมากขึ้น ซึ่งอาจเกินกว่าที่กำหนดไว้ในแผน
- 2) ผู้วางแผนไม่สามารถควบคุมการพัฒนาให้เป็นไปตามแผน เนื่องจากมีการวิ่งเต้นขอสนับสนุนโครงการพิเศษจากหน่วยงานที่ควบคุมงบประมาณ
- 3) อาจไม่เป็นการแน่นอนว่าผลประโยชน์จะไปสู่กลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้
- 4) เมื่อประชาชนได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการพัฒนาไปแล้ว หากการดำเนินการล่าช้าหรือพัฒนาได้ต่ำกว่าเป้าหมายในแผน ประชาชนอาจรู้สึกไม่พึงพอใจ
- 5) ในพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวทางการเมือง การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอาจทำให้เกิดความขัดแย้งได้ง่าย ซึ่งจะทำให้โครงการดำเนินไปได้โดยยาก หรืออาจทำให้เกิดปัญหามากขึ้น

โดยสรุปแล้วทั้ง ๆ ที่มีข้อเสียอยู่หลายประการ แต่หากไม่มีกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและการพัฒนา อาจเป็นการเสี่ยงต่อการล้มเหลวของโครงการได้เช่นกัน

การวางแผนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

เนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะดำรงอยู่ได้ด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน แต่ทรัพยากรดังกล่าวมักจะถูกใช้ประโยชน์จากชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อให้โครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบรรลุผลสำเร็จชุมชนท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการป้องกันทรัพยากรธรรมชาติไว้เพื่อการท่องเที่ยว และชุมชนจะต้องเข้าใจว่าการกระทำดังกล่าวก็เพื่อประโยชน์ของตนเอง

เดร็ค (Drake, 1991) ได้อธิบายถึงแนวทางการวางแผนกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในโครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่ามี 9 ระยะ ประกอบด้วย

ระยะที่ 1 การกำหนดบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น คณะวางแผนต้องตรวจสอบเป้าหมายของโครงการเพื่อตัดสินใจว่า จะให้ราษฎรในท้องถิ่นเข้ามาสนับสนุนเป้าหมายด้วยวิธีใด งานที่ต้องทำให้ช่วยสนับสนุนคือ การปรับปรุงความมีประสิทธิภาพ การเพิ่มประสิทธิภาพ การสร้างสมรรถภาพของผู้รับผลประโยชน์ และการร่วมทุนในโครงสร้าง

ระยะที่ 2 การเลือกทีมวิจัย ทีมวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ควรประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านสังคมและมานุษยวิทยา มีประสบการณ์ด้านวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชน และผู้เชี่ยวชาญด้านสื่อและการวิจัยโดยการสำรวจ

ระยะที่ 3 การดำเนินการศึกษาเบื้องต้น คณะวางแผนจะทำการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน และสภาพแวดล้อม โดยใช้เอกสารที่มีอยู่จากนั้นให้ทำการสำรวจโดยการสัมภาษณ์สมาชิกครอบครัว หัวหน้าชุมชน และกลุ่มเสวนาต่าง ๆ

ระยะที่ 4 การกำหนดระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ในระยะ 4 นี้ ควรเริ่มต้นด้วยการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการเมืองในเขตที่จะดำเนินการให้มีการมีส่วนร่วมของประชาชน ถ้าองค์กรปกครองท้องถิ่นหรือหน่วยราชการไม่สนับสนุนกระบวนการนี้ หัวหน้าโครงการอาจเปลี่ยนวิธีการหาข้อมูลจากสาธารณะ โดยอาศัยคนกลาง (intermediaries) เช่น องค์กรเอกชน เข้ามาดำเนินการแทน แต่ถ้าสภาพสังคมและการเมืองสนับสนุนหัวหน้าโครงการ ควรกำหนดระดับการมีส่วนร่วม และกำหนดว่าจะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในช่วงใดของโครงการ

ถ้าทีมงานตกลงใจว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนควรอยู่ในระดับความเข้มข้นต่ำสุด (Lowest level of intensity) คือ ต้องการเพียงข้อมูลเท่านั้นให้ทีมงานดำเนินการในระยะที่ 5 และ 6 ได้เลย ถ้าทีมงานตัดสินใจว่าควรอยู่ในระดับการปรึกษาหารือคือ ประชาชนในท้องถิ่นจะส่งข้อมูลที่สำคัญมาให้ในบางตอนหรือทุกขั้นตอนก็ให้คงระยะที่ 5 และ 6 ไว้ แต่ถ้าทีมงานตกลงใจว่า ประชาชนในท้องถิ่นควรร่วมในการวางแผนโครงการและปฏิบัติตามแผนก็ให้ทีมงานวางแผนดำเนินการให้ครบทุกระยะ

ระยะที่ 5 การกำหนดกลไกการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม กลไกการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมที่สุดจะถูกกำหนดโดยระดับของความเข้มข้นในการมีส่วนร่วมขององค์กรที่มีอยู่เดิม เช่น หน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน ประชาชน นักท่องเที่ยว องค์กรบริหารส่วนตำบล และลักษณะของประชาชนในท้องถิ่น เช่น ความเคยชินในการออกความเห็น พื้นฐานการศึกษา เป็นต้น

มีความต้องการการมีส่วนร่วมในระดับต่ำ (เช่น การใช้ข้อมูลและการปรึกษาหารือ) หากยังไม่มีกลไกในการดำเนินการ ทีมงานวิจัยควรตั้งคณะทำงานที่มีความเชี่ยวชาญเพื่อจัดประชุมสาธารณะ จัดเสวนาหรือจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ

ในขั้นตอนการนำเสนอโครงการ คณะทำงานควรจัดอุปกรณ์โสตทัศนศึกษาที่มีคุณภาพ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมมีความเข้าใจอย่างชัดเจน กรณีที่โครงการมีผลกระทบต่อท้องถิ่นหรือกลุ่มคนที่ไม่รู้หนังสือ ให้เลือกกลไกในระดับการตัดสินใจโดยใช้องค์กรเป็นตัวแทนของชุมชนหรือแต่งตั้งผู้แทนขึ้นมา

ระยะที่ 6 การสนทนาและการจัดการศึกษา ก่อนที่จะพบกับหัวหน้าชุมชน คณะวางแผนควรร่วมสนทนากับผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ก่อน เพราะการสร้างฐานทุนมิตหรือดินนั้นควรเตรียมประชาชนให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ การแสวงหาแรงสนับสนุนจากหนังสือพิมพ์จึงมีความสำคัญต่อความสำเร็จของโครงการ โดยเฉพาะกรณีที่ยังไม่เคยมีกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมาก่อน

ก่อนประชุมใหญ่ควรไปสัมภาษณ์แกนนำของชุมชน เพื่อเป็นการเตรียมทุกฝ่ายให้พร้อมที่จะพบปะประชาชนและพร้อมที่แก้ไขปัญหาที่อาจมีขึ้น เมื่อประชุมเสร็จแล้วควรทำรายงานการประชุมซึ่งมีข้อเสนอแนะมากมาย แล้วจัดส่งให้ชุมชนไปพิจารณาหาข้อยุติต่อไป

ระยะที่ 7 การตัดสินใจโดยใช้เสียงส่วนรวม ระยะที่ 7 เป็นระยะการมีส่วนร่วมที่อยู่ในระดับเข้มข้นที่สุด การวิจัยเรื่องสำคัญทั้งหมดได้ดำเนินการสำเร็จเรียบร้อย ประชาชนในท้องถิ่นได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการต่าง ๆ ทีมงานได้เสนอผลงานวิจัยและเสนอแนวทางปฏิบัติ และพร้อมที่จะได้รับความเห็นจากชุมชน ถ้าจำเป็นต้องมีความแก้ไขในรายละเอียดให้ทีมงานและตัวแทนชุมชนร่วมกันพิจารณา และเมื่อพิจารณาเสร็จให้ถือเป็นข้อยุติ

ระยะที่ 8 การจัดทำแผนปฏิบัติงานและโครงการเพื่อปฏิบัติตามแผน ในระยะที่ 8 ทีมงานวิจัยจะจัดทำแผนปฏิบัติงาน (action plan) เพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชนซึ่งมีความหลากหลาย เช่น การยกมาตรฐานการครองชีพ การลดผลกระทบด้านวัฒนธรรม และการให้การศึกษาแก่ชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม สำหรับตัวอย่างข้อเสนอแนะของทีมงานวิจัย เพื่อสนองความต้องการของชุมชน เช่น

- 1) การซื้อผลผลิตเกษตรในราคาตลาดหรือซื้อขายตามสัญญา
- 2) การให้รางวัลแก่บุคคลที่บริจาคหรือให้อิมวัตถุโบราณเพื่อจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์
- 3) การสร้างร้านขายของที่ระลึกโดยให้สหกรณ์ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ
- 4) การสร้างงานให้แก่ราษฎรในท้องถิ่น เช่น การจ้างเป็นพนักงาน คนงานหรือมัคคุเทศก์
- 5) การฝึกอบรมมัคคุเทศก์ทางวัฒนธรรมให้แก่ราษฎรในท้องถิ่น

หลังจากที่ทุกโครงการได้รับความเห็นชอบจากทุกฝ่ายแล้ว ทีมงานวิจัยจะรวบรวมโครงการทั้งหมดเพื่อเป็นแผนแม่บท (master plan) ของโครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ระยะที่ 9 การติดตามและประเมินผล การติดตามและประเมินผลเป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น ซึ่งส่วนมากจะถูกละเอียดทั้งที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากในแง่ความสำเร็จของโครงการ ดังนั้นทีมงานวิจัยควรติดตามตรวจสอบ และประเมินผลของการปฏิบัติงานว่าได้บรรลุตามวัตถุประสงค์เพียงใด และทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมมาก

น้อยเพียงใด ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะทำให้สามารถปรับเปลี่ยนแผนการดำเนินงานจนทำให้สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้

สาระสำคัญของแผนแม่บทอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. 2544 - 2553)

แผนแม่บทอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ. 2544 - 2553) ได้ผ่านการเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีในคราวประชุมเมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2543 สาระสำคัญของแผนแม่บทดังกล่าวมีดังนี้

1. นโยบายและเป้าหมายของแผน

1.1 นโยบาย

1) พัฒนาให้ประเทศไทยคงความเป็นผู้นำทางการท่องเที่ยวในภูมิภาคเอเชียอย่างต่อเนื่อง เพื่อก้าวสู่ความเป็น World Class Destination

2) พัฒนาการท่องเที่ยวของไทยให้เป็นสาขาหลักทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญควบคู่ไปกับสาขาเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม

3) เร่งรัดให้เกิดการกระจายตัวของนักท่องเที่ยว และรายได้จากการท่องเที่ยวออกสู่ภูมิภาคอื่น ๆ นอกเหนือจากเมืองท่องเที่ยวหลักในปัจจุบัน

4) ปรับปรุงโครงสร้างอุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้ทันสมัย เพื่อให้ผู้ประกอบการไทยมีความพร้อมในการแข่งขันเนื่องจากการเปิดเสรีทางการค้า

5) สนับสนุนให้องค์กรปกครองท้องถิ่นมีความพร้อมและเข้มแข็งในการบริหารจัดการในบริการธุรกิจท่องเที่ยวในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อผลประโยชน์ของท้องถิ่นโดยตรง

6) อนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวของไทยให้คงความเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์และสะท้อนถึงความเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมไทยที่ชัดเจน

1.2 เป้าหมาย

1) ให้มีนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นเป็น 16.02 ล้านคน ในปี 2548 และ 22.46 ล้านคน ในปี 2553 ก่อให้เกิดรายได้ 538,592 ล้านบาท ในปี 2548 และ 859,095 ล้านบาท ในปี 2553

วันพักเฉลี่ยในประเทศไทยเพิ่มขึ้นเป็น 8.2 วัน ในปี 2548 และเพิ่มขึ้นเป็น 8.5 วัน ในปี 2553

ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นเป็นวันละ 4,100 บาทต่อคน เมื่อสิ้นปี 2548 และเพิ่มขึ้นเป็น 4,500 บาท เมื่อสิ้นปี 2553

2) ให้ชาวไทยเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศเพิ่มมากขึ้นเป็น 63 ล้านคนครั้ง ในปี 2548 และเพิ่มขึ้นเป็น 72 ล้านคนครั้งในปี 2553 ก่อให้เกิดรายได้จำนวน 315,850 ล้านบาท ในปี 2548 และ 413,670 ล้านบาท ในปี 2553

3) ให้เกิดการกระจายรายได้ไปยังส่วนภูมิภาคมากขึ้น จากในปี 2542 อัตราส่วนรายได้จากการท่องเที่ยวระหว่างกรุงเทพฯ กับภูมิภาค อยู่ในระดับ 40 : 60 เหลือ 30 : 70 เพิ่มจำนวนเมืองท่องเที่ยวหลักในปัจจุบันที่มีอยู่ 10 เมือง ขึ้นเป็นไม่น้อยกว่า 15 เมือง และจำนวนเมืองที่มีรายได้จากการท่องเที่ยวมากกว่า 5,000 ล้านบาท 13 เมืองในปี 2542 เพิ่มขึ้นมากกว่า 20 เมือง เมื่อสิ้นสุดแผนในปี 2553

4) ให้เกิดการสร้างงานทางตรงเพิ่มขึ้นจากแนวโน้มปกติปีละ 30,000 คน และทางอ้อมอีก 30,000 คน เป็นทางตรงปีละ 50,000 คน และทางอ้อมอีก 50,000 คน

5) ให้เกิดการกระจายรายได้และความเจริญ เพื่อลดปัญหาความยากจนของประชากรในชนบท โดยเฉพาะในภาคเกษตรกรรม

2. แผนการดำเนินงาน

แผนการดำเนินงาน ประกอบด้วย 8 แผนงาน ดังนี้

2.1 แผนงานปรับยุทธศาสตร์การส่งเสริมและพัฒนากการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดบูรณาการ (Integration) ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ ประกอบด้วยการกำหนดให้การส่งเสริมและพัฒนากการท่องเที่ยวเป็นวาระของชาติ มีการปรับโครงสร้างองค์การบริหารที่จะเอื้ออำนวยต่ออุตสาหกรรมการออกและปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

2.2 แผนงานส่งเสริมการท่องเที่ยว เป็นแผนงานด้านการตลาด ซึ่งประกอบด้วย การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพื่อให้นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศเดินทางมาไทย และให้ชาวไทยเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศ ในจำนวนที่เพิ่มขึ้นและก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียนภายในประเทศ

2.3 แผนงานพัฒนากการท่องเที่ยว เป็นแผนงานพัฒนาสินค้า (Product) ทางกการท่องเที่ยว ประกอบด้วย การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ การฟื้นฟูและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว กิจกรรมเสริมความน่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาบริการ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทางท่องเที่ยว

2.4 แผนงานพัฒนาการอำนวยความสะดวกในการเข้าเมือง ประกอบด้วย การเพิ่มประสิทธิภาพการตรวจลงตราที่ด่านตรวจคนเข้าเมืองทุกด่าน

2.5 แผนงานพัฒนาเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว ประกอบด้วย การรับเรื่องร้องทุกข์ การตั้งอาสาสมัครในท้องถิ่นร่วมดำเนินงาน แก่ไขกฏระเบียบที่เกี่ยวข้อง และเข้มงวดการใช้กฎหมาย

2.6 แผนงานพัฒนาระบบสารสนเทศและพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ ประกอบด้วย การปรับปรุงการใช้ประโยชน์สูงสุดจากเทคโนโลยีสารสนเทศในปัจจุบัน เพื่อสร้างช่องทางใหม่ ในการส่งเสริมเผยแพร่การท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นช่องทางในการทำธุรกิจพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์

2.7 แผนงานความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้าน ประกอบด้วย แนวทางการพัฒนาและ ส่งเสริมการท่องเที่ยวร่วมกับประเทศเพื่อนบ้านให้เกิดผลในทางปฏิบัติ เพื่อหนุนเสริม ให้ประเทศไทยเป็นผู้นำในภูมิภาคและยกระดับมาตรฐานการท่องเที่ยวของภูมิภาคโดยรวมเพื่อ ดึงนักท่องเที่ยวจากภูมิภาคอื่น

2.8 แผนงานเพิ่มประสิทธิภาพองค์กร ประกอบด้วย การปรับปรุงโครงสร้าง อัตรากำลังและงบประมาณ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดแก่องค์กรการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์กรภาคเอกชน และองค์กรท้องถิ่น

จากวรรณกรรมทั้งหมดที่คณะผู้วิจัยได้ทบทวนและนำเสนอมาข้างต้น สามารถนำมา กำหนดเป็นกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยได้ดังนี้

กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

